

ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОЇ СОЦІАЛІЗАЦІЇ НЕПОВНОЛІТНІХ

Сучасний розвиток міжнародної та внутрішньодержавної правової реальності характеризується низкою невирішених проблем, серед яких домінантними є такі: правове становище, захист прав та свобод особливих категорій суб'єктів права, до яких належать неповнолітні, оскільки вони є найбільш вразливою частиною суспільства. Саме вона потребує створення особливих умов для подолання кризових соціальних, геополітичних, економічних, культурологічних трансформаційних деформацій, оскільки неповнолітні не володіють стійкими соціальними навичками. Правова політика держави й діяльність громадянського суспільства повинна бути націлена на гармонійний адекватний розвиток майбутнього покоління. Для цього необхідно вже сьогодні створити умови для майбутнього високого рівня правової культури неповнолітніх та їх гармонійного розвитку, адаптованості в соціумі.

Науковці звертають увагу також на ще один аспект актуальності – футурологічний. Активізується проблема правової соціалізації неповнолітніх як майбутнього людства, «яка є своєрідним індикатором гармонійності відносин у суспільстві: «людина – людина», «людина – суспільство», «людина – держава», а також запорукою існування людства взагалі» [1, с. 151].

Суб'єкти української нормотворчості також акцентують увагу на вагомості проблеми. Так, у Законі України «Про охорону дитинства» та Законі України «Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні» наголошується увага на «забезпеченні належних умов для <...> виховання, соціального, духовного <...> розвитку дітей» [2]. У Постанові Кабінету Міністрів України «Про Комплексні заходи Кабінету Міністрів України щодо реалізації державної молодіжної політики в Україні («Молодь України»)» одним із завдань названо «створення сприятливих умов для повноцінної соціалізації» [3].

Вищезазначене зумовлює потребу наукового дослідження проблеми соціалізації неповнолітніх, визначення її особливостей для вдосконалення механізму правового регулювання в цій сфері. Деякі вчені зверталися вже до аналізу цієї проблеми. Дослідження відбувалися в двох напрямках: по-перше, аналіз теоретико-правових парадигм соціалізації (В. Головченко, О. Петришин, С. Сливка, В. Швачка); по-друге, особистих якостей неповнолітньої особи як суб'єкта права (В. Бурдін, Н. Крестовська, В. Мироненко та інші).

Проте розвиток наукових знань, зміна суспільно-правових явищ сучасності потребують додаткового новітнього комплексного аналізу особливостей правової соціалізації неповнолітніх, що є метою статті. Вважаємо, що для досягнення вказаної мети необхідно первинно проаналізувати поняття соціалізації як правового явища, а згодом на основі індуктивного методологування виокремити особливості правової соціалізації неповнолітніх.

Як вказують сучасні науковці, процеси, які зараз позначаються терміном «соціалізація», супроводжують людство з початку його існування. В усі часи різні ідеології,

філософські теорії й соціологічні доктрини фрагментарно вибудовували логіку формування людини, акцентуючи увагу на якостях, важливих для конкретного історичного періоду. Водночас процеси глобалізації приводили до інтеграції наукового знання активізували прагнення вчених знайти уніфіковані категорії, які відображають багатогранність особистості. Такою категорією в суспільних науках, безперечно, є соціалізація, яка зосередила в собі весь багатогранний процес «входження» людини до суспільства [4, с. 22]. Погоджуючись із твердженням про те, що соціалізація як процес має давню історію й стосується первинного розвитку людства, можливо навіть передувє створенню держави як політичної організації, вважаємо дещо розмитим сучасне розуміння соціалізації як процесу «входження» в суспільство. Таке розуміння не розкриває значення й ролі рівня соціальності як наслідку соціалізації для особи, яка комунікує із суспільством. Факт народження людини можна розглядати не тільки як появу особистості, а також як процес «входження» в суспільство. Проте говорити в цьому випадку про соціалізацію некоректно.

Наразі соціалізація розуміється конкретніше, можна сказати скрупульозніше. Вона позиціонована «як процес, у ході якого людська істота набуває якостей, необхідних їй для життєдіяльності в суспільстві, який включає як біологічні передумови, так і безпосередньо саме входження індивіда в соціальне середовище, що передбачає соціальне пізнання, соціальне спілкування, оволодіння навичками практичної діяльності, включаючи як предметний світ, так і всю сукупність соціальних функцій, ролей, норм, прав та обов'язків тощо, активну перебудову навколишнього (як природного, так і соціального) світу, зміну та якісне перетворення самої людини, її всебічний і гармонійний розвиток» [5, с. 52].

Право відіграє ціннісну роль у суспільних відносинах, є його необхідною складовою, тому повний процес соціалізації повинен містити також і правовому соціалізацію. В. Головченко зазначає: «Правова соціалізація – це процес засвоєння індивідом взірців правової поведінки, правових норм та цінностей, необхідних для успішного функціонування людини в цьому суспільстві» [6, с. 235].

Соціалізація залежить від самої особистості. Морально-психологічні та індивідуально-вікові особливості неповнолітніх як соціальних індивідів насамперед впливають на їх правову соціалізацію. О. Топольскова визначає істотні специфічні ознаки категорії неповнолітніх, зосереджуючись при цьому на тих рисах, що зумовлюють комформіську поведінку. Серед них можна назвати такі: хибність оцінки окремих осіб, явищ, подій, невміння оцінити людину в сукупності всіх її властивостей і якостей; віддання переваги зовнішнім проявам поведінки людини без урахування її справжніх мотивів і цілей; нестійкість психіки, зумовлена процесом становлення особистості, фізичного та духовного розвитку організму; емоційна невірноваженість, нестійкість, підвищена збудливість, різка зміна настроїв; заострене ставлення до навколишнього, до всього нового, незнайомого за відсутності необхідних знань і досвіду; підвищена фізична активність, ініціативність, надмірне витрачєних сил та енергії; прагнення до самовираження та самоствердження будь-якою ціною; неприйняття чужих порад, педагогічних та інших форм виховного впливу; бажання показати й довести свою зрілість; прагнення до лідерства; навіюваність, зайва довірливість, схильність до наслідувальності, конформізм;

схильність до соціально-психологічного «зараження», певна несформованість життєвих орієнтацій та установок, завищення самооцінки [7, с. 70]. Продовжуючи цю думку, необхідно звернути увагу на те, що несприятливий вплив соціально-правових детермінант емоційно та психологічно більш дієвий, порівняно зі зрілою особистістю. «Соціальна дезорганізація, характерна для нашого суспільства, зачіпає підлітків сильніше, ніж дорослих» [8, с. 230].

У дитячому віці соціалізація тільки розпочинається, супроводжуючи людину протягом всієї життєдіяльності. У цьому віці в неповнолітніх формується фундамент правової соціалізації, у майбутньому здійснюється подальший розвиток, однак зазвичай на тих принципах і нормах соціального та правового простору, які були сформовані первинно. Правова соціалізація неповнолітніх – це первинний процес розвитку правової природи людини, первинний процес правової адаптації. «Саме в дитинстві починає формуватися людина як суспільна істота, у неї починає розвиватися інтелект, здатність передбачати можливі наслідки своїх вчинків, уміння аналізувати й узагальнювати навколишні явища. Також починають вироблятися такі вольові якості, як цілеспрямованість, наполегливість, самоконтроль, ініціатива, активність, формуються самосвідомість, прагнення до самостійності, почуття власної гідності. Усе це тісно пов'язано з подальшою поведінкою особистості неповнолітнього» [9, с. 75–76].

Постає питання щодо того, чи може неповнолітній здійснювати процес набуття соціальних якостей самостійно. Науковці зазначають: «Соціалізація – це двосторонній процес, який містить, з одного боку, засвоєння індивідом соціального досвіду шляхом входження в соціальне середовище, систему соціальних зв'язків, а з іншого – процес активного відтворення індивідом системи соціальних зв'язків за допомогою його активної діяльності, активного включення в соціальне середовище» [10, с. 276]. Можна виокремити три системи правової соціалізації: цілеспрямована (відбувається з боку держави й характеризується впливовими цілеспрямованими діями), стихійна (під впливом різних інституцій та груп суспільства), особиста соціалізація. Неповнолітня особа не має чітких сформованих морально-правових поглядів для того, щоб домінувала остання система правової соціалізації. Суб'єктами правової соціалізації є центральні та місцеві органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування, навчальні та виховні заклади, інші державні й громадські інституції, до функцій яких прямо чи опосередковано належить здійснення соціалізації неповнолітніх.

Робота державних інституцій і громадськості є особливо важливою для формування зрілої високої правової соціальності. Для цього необхідним є комплекс заходів щодо належних умов життя й виховання, розвитку неповнолітніх, знешкодження джерел антисоціального впливу на них; корекція особи неповнолітнього, яка має некримінальні відхилення в поведінці, щоб не дати можливості їм перейти до вчинення злочинів; належного економічного забезпечення тощо. Тому, незважаючи на те, що правова соціалізація неповнолітнього – це двосторонній процес, паритетним його назвати важко, оскільки основні функції покладаються на державні та громадські інституції, а не на неповнолітнього.

Підтримуючи популярну нині в юриспруденції інтегративну методологію пізнання явищ, звернемо увагу на певні соціальні фактори, які прямо впливають

на правову соціалізацію неповнолітньої особи. Суб'єктами правової соціалізації може бути сім'я (родина), навчальні, виховні заклади, друзі, молодіжний чи трудовий колектив тощо. Ще із часів радянської науки думка про те, що «світогляд і моральні цінності, що існують у нашому суспільстві, неповнолітній спочатку сприймає в тому вигляді, у якому вони існують як відображення у свідомості його постійного оточення» [11, с. 20], є актуальною. Постійним оточенням неповнолітнього, особливо дошкільного та молодшого шкільного віку, є перманентно сім'я. Особа не народжується з позитивними чи негативними соціально-правовими інтенціями, вони набуваються із часом, особливо під впливом сімейного середовища.

Сім'я є найближчим оточенням неповнолітнього, що знаходиться з ним від народження, тому саме вона закладає підвалини соціально-правової орієнтації особи. Виховна функція родини спрямована на формування й розвиток особистості дитини, на її соціалізацію, на підготовку дитини до широкого людського спілкування та співпраці в різноманітних колективах [12, с. 45]. Сімейний простір є унікальним засобом соціалізації, оскільки має безтерміновий систематичний характер впливу. Взаємовідносини дітей та інших членів сім'ї мають чуттєво-емоційний характер, тому соціалізація відбувається не силовими примусовими засобами, а шляхом створення відповідного родинного середовища, особливих моральних, релігійних, правових та інших соціальних правил поведінки. Саме в родинному колі відбувається акумуляція правових інтенцій, їх передача від старшого до молодшого покоління, взаємообмін та синтез. «Неналежне сімейне виховання, нехтування батьками своїми обов'язками значною мірою впливає на формування в дитини асоціальних поглядів, неприпустимої в правовому суспільстві протиправної поведінки, є причиною вчинення правопорушень» [5, с. 50].

Правову соціалізацію неповнолітнього необхідно розглядати як багатоелементне явище, серед складових якого можна назвати такі: засвоєння необхідних правових знань, формування практичних навичок реалізації правових знань, необхідних для позитивної поведінки. Оскільки неповнолітніми вважаються особи в різному віковому діапазоні (від 0 до 18 років), то говорити в цілому про загальний рівень правових знань ми не можемо. Зрозуміло, що для дитини, скажімо, віком 7 років він інший, ніж у підлітків 17–18 років. Проте характерною ознакою правових знань неповнолітніх є те, що вони поверхневі, фрагментарні, несформовані, мають абстрактну форму, отримані зазвичай із непрофесійних буденно-соціальних джерел.

Ставлення – це особистісні переконання, інтенції, стереотипи, мотиви, погляди, суб'єктивні оцінки правової реальності неповнолітнього, що ґрунтуються на індивідуальній правосвідомості особи. Фільтром для якості ставлення (яким воно буде: правоповажним чи нігелістичним) виступають, на нашу думку, правові цінності та соціально-моральні норми, які саме вважає ціннісним для себе неповнолітній. Неповнолітній не володіє повною мірою навичками, соціальним досвідом реалізації правових норм, не може повністю реалізовувати правові знання самостійно. Сучасні неповнолітні не сприймають право як цінність, отже, можна говорити про високий рівень правового нігілізму.

Правові навички в контексті соціалізації можна трактувати як вміння практикувати конкретні моделі поведінки. Ці вміння неповнолітніх є слаборозвиненими.

М. Варій соціалізацію особистості розглядає як процес і результат засвоєння й активного відтворення індивідом соціального досвіду (знань, цінностей, соціальної компетентності), що дає змогу інтегруватися в суспільство й поводитися там адаптивно [13, с. 217]. Правова соціалізація підлітків не становить цілісної системи, оскільки соціалізація – це й активна поведінка щодо реалізації небагато правового соціально-правового досвіду, тому не можна говорити про повний процес соціалізації для такої категорії суб'єктів права. Правова соціалізація для неповнолітніх є домінантним процесом, а не досконалим доконаним результатом.

Розглянемо ще один критерій – безпосередній дотик до правової реальності. У зв'язку з віковими характеристиками ця комунікація відбувається тільки в особливих сферах, що зазвичай прямо пов'язані з інтересами підлітка, зокрема освітою, молодіжною діяльністю, сімейними стосунками тощо. У правовій соціалізації домінує опосередковане сприйняття правової інформації, норм та цінностей. Реалізація правових інтенцій відбувається через батьків чи осіб, що їх замінюють. Безпосередній зв'язок із правовою реальністю відбувається рідше, ніж у дорослих суб'єктів права.

Г. Горшенков зазначає: «Формування й розвиток підростаючого покоління проходять в таких умовах суспільної дезорганізації та аномії, які не лише не дарують неповнолітньому надію на краще, а й все частіше ставлять його в становище знедоленого, відчуженого від суспільства, яке все більше розбещує його безсоромністю і насиллям, наркотичною та алкогольною залежністю <...> що з особливою ціннічністю культивуються ЗМІ, і таким чином методично нівелюються моральні й психічні паростки особистості неповнолітнього» [14, с. 123]. Не можна точно визначити наслідків правової соціалізації неповнолітніх та її рівень у них. Вона є нестійкою, хиткою, змінною.

У підсумку визначимо характерні ознаки правової соціалізації неповнолітніх, серед яких такі: морально-психологічні та індивідуально-вікові особливості неповнолітніх як соціальних індивідів є первинними факторами їх правої соціалізації; правова соціалізація виступає як необхідний первинний процес розвитку правової природи людини, первинний процес правової адаптації; двосторонній непаритетний процес, де домінуючу роль відіграють інституційні органи держави та суспільства, а не неповнолітній; правові знання неповнолітніх як елемент правової соціалізації є поверхневими, фрагментарними, несформованими, мають абстрактну форму, отримані зазвичай із непрофесійних буденно-соціальних джерел; відсутність володіння повною мірою навичками, соціальним досвідом реалізації правових норм, відсутність можливості повної мірою реалізовувати правові знання самостійно; правова соціалізація підлітків не становить цілісної системи та є процесом, а не досконалим доконаним результатом; сім'я виступає основним інститутом соціалізації неповнолітніх; існує опосередковане сприйняття правової інформації, норм та цінностей, а безпосередній зв'язок із правовою реальністю відбувається рідше, ніж у дорослих суб'єктів права; для цієї категорії правова соціалізація є нестійкою, хиткою, змінною.

Література

1. Пахомова О. Нормативно-правова база формування соціальності неповнолітніх / О. Пахомова // Ефективність державного управління. – 2012. – Вип. 32. – С. 151–157.
2. Про охорону дитинства : Закон України від 26.04.2001 р. № 2402-III // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 30. – Ст. 142.
3. Про Комплексні заходи Кабінету Міністрів України щодо реалізації державної молодіжної політики в Україні («Молодь України») : Постанова Кабінету Міністрів України від 20.03.1998 р. № 348 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/348-98-п>.
4. Зверева І. Соціальна педагогіка: теорія і технології : [підручник] / І. Зверевой. – К. : Центр навчальної літератури, 2006. – 316 с.
5. Мироненко В. Сім'я як головний інститут соціалізації дитини / В. Мироненко // Юридична наука. – 2013. – № 2. – С. 49–54.
6. Головченко В. Право в житті людини (статті) / В. Головченко. – К. : Оріони, 2005. – 336 с.
7. Топольскова І. Кримінально-правові та кримінологічні аспекти боротьби із втягненням неповнолітніх у злочинну або іншу антигромадську діяльність : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / І. Топольскова ; Харківський національний університет внутрішніх справ. – Луганськ, 2003. – 214 с.
8. Сальникова А. Психологічні особливості цінностей у неповнолітніх правопорушників / А. Сальникова, Л. Шевченко // Право і безпека. – 2012. – № 2(44). – С. 229–231.
9. Туз Н. Вплив соціального середовища на формування особистості неповнолітнього злочинця / Н. Туз // Митна справа. – 2013. – № 5(89). – Ч. 2. – Кн. 2. – С. 75–41.
10. Андреева Г. Социальная психология / Г. Андреева. – М. : Аспект ; Пресс, 1997. – 376 с.
11. Шевченко Я. Радянський закон про відповідальність неповнолітніх / Я. Шевченко, Т. Барило. – К. : Наукова думка, 1972. – 104 с.
12. Якубова Ю. Проблемні сім'ї: діти і батьки / Ю. Якубова, О. Антонова-Турченко, Г. Святненко, М. Московка. – К. : Студцентр, 1998. – 138 с.
13. Варій М. Психологія : [навчальний посібник] / М. Варій. – К. : Центр учбової літератури, 2007. – 288 с.
14. Горшенков Г. Преступность среди социальных подсистем. Новая концепция и отрасли криминологии / [Г. Горшенков, П. Кабанов, Д. Шестаков] ; под ред. Д. Шестакова. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2003. – 353 с.

Анотація

Юськів Н. В. Особливості правової соціалізації неповнолітніх. – Стаття.

У статті розглянуто проблему правової соціалізації. Особливу увагу приділено виокремленню характерних ознак правової соціалізації неповнолітніх.

Ключові слова: соціалізація, правова соціалізація, неповнолітні.

Аннотация

Юськив Н. В. Особенности правовой социализации несовершеннолетних. – Статья.

В статье рассматривается проблема правовой социализации. Особое внимание уделяется обозначению характерных признаков правовой социализации несовершеннолетних.

Ключевые слова: социализация, правовая социализация, несовершеннолетние.

Summary

Yuskiv N. V. Features of legal socialization of minors. – Article.

This paper addresses the problem of legal socialization. Particular attention is devoted to the special provision out the characteristic features of legal socialization of minors.

Key words: socialization, socialization law, minors.